

ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПАРАДИГМИ, ПОЛІТИКИ ТА РЕГУЛЮВАННЯ

Алевтина САНЧЕНКО

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
керівниця Центру перспективних досліджень та співробітництва
з прав людини в сфері економіки, провідний науковий співробітник
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»
м. Київ, Україна*

Трансформація правової парадигми України як системи теоретико-методологічних основ, принципів, цінностей, поглядів, норм і механізмів правового регулювання є органічною складовою перебудови нашої країни у складних умовах, що відрізняються глобальними та регіональними зсувами у багатьох вимірах сучасної дійсності: геополітичному, безпековому, економічному, соціальному, цифровізаційному, ін. Обрані Україною про-європейські домінанти розвитку, що їх з 2019 р. виразно зафіксовано в Конституції України¹, обумовлюють відповідні риси оновлення її правової політики як такої, що заснована на праві, увідповідненому до *acquis* Європейського Союзу (далі ЄС), та що реалізована правовими методами, якими послуговується ЄС.

Об'єднання європейських країн, що відбулося після Другої світової війни з метою встановлення і підтримання надійного миру, акумулювання потенціалу для спільного економічного відновлення та розвитку заради забезпечення добробуту громадян, і нині, набувши формат ЄС, вбачає повагу до прав людини однією із верхівок своїх цивілізаційних цінностей. Про це свідчить поточна всеохоплююча та багаторівнева структура політик ЄС, які відповідають семі визначеним Європейською Комісією пріоритетам поступу ЄС і разом забезпечують узгодженість дій інституцій ЄС та держав-членів у питаннях сталого розвитку, економічної стабільності, захисту прав людини і безпеки. Варто зазначити, що першим пріоритетом діяльності Єврокомісії нині є «Новий план сталого процвітання та конкурентоспроможності Європи», третім – «Підтримка людей, зміцнення наших суспільств і нашої соціальної моделі», четвертим – «Підтримка якості нашого життя:

¹ Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

продовольча безпека, вода та природа», п'ятим – «Захист нашої демократії та відстоювання наших цінностей»². Серед ключових сфер – Європейська зелена угода щодо кліматичної нейтральності як одна з перших необхідних умов сталого розвитку, Європейський семестр економічного управління зі стратегією щодо здоров'я і безпеки на роботі, Спільна зовнішня й безпекова політика та ін.

ЄС сприяє просуванню та впровадженню своїх цінностей і принципів у процесі політико-правової та економічної (зокрема, торгівельної та інвестиційної) взаємодії з країнами світу, що відбувається, наприклад, у рамках угод про асоціацію, зони вільної торгівлі, інвестування. Вимоги низки актів статутних органів ЄС передбачають обов'язковість включення до змісту таких угод положень про повагу до демократичних цінностей і прав людини³ та соціальну відповідальність бізнесу⁴, про забезпечення справедливого розподілу прибутків від торгівлі відповідно до принципів солідарності та сталого розвитку ЄС⁵, а також про відповідальність держав-сторін у випадку їх невиконання. Переконливим прикладом імплементації такого підходу є Угода про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р.⁶, низка статей якої у політичній та економічній частинах містять подібні положення (напр.: ст. 1-4, 6, 14-18, ін.). Підготовка до її підписання та виконання послугувала потужним драйвером реформування національної правової парадигми, політики та законодавства, що було спрямовано на сприяння звернення переходу до соціальної ринкової економіки та поступове інтегрування України до ЄС.

Не секрет, що ЄС зробив суттєвий внесок у розвиток та життєздатність економічної та правової парадигм, які сформовано у результаті переходу від індустріальної моделі життєдіяльності суспільства до постіндустріальної, що відбувається з другої половини

² European Commission's priorities 2024 – 2029. URL: https://commission.europa.eu/priorities-2024-2029_en

³ Communication from the Commission on the Inclusion of Respect for Democratic Principles and Human Rights in Agreements between the Community and Third Countries of 23 May 1995 COM(95)216 final. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/750dbfcf-9d45-4cbe-a39e-847a02403a0f/language-en>

⁴ European Parliament resolution of 25 November 2010 on corporate social responsibility in international trade agreements (2009/2201(INI)) OJ C 99E, 3.4.2012, p. 101–111. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2010-0446_EN.html

⁵ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions “A Balanced and Progressive Trade Policy to Harness Globalisation”, Brussels, 13.9.2017 COM(2017) 492 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52017DC0492>

⁶ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифіковано із заявою Закону України № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

20-го століття і дотепер. Ці парадигми мають два взаємопов'язані змістовні напрями – економіка знань (*Knowledge Economy*)⁷ та економіка щастя (*Happiness Economy*)⁸, які мають утворювати синергію для досягнення бажаного суспільного прогресу. Як обумовлено, головним ресурсом такої економіки є людський інтелект, що сприяє розвитку науки, інновацій, конкурентоспроможності країн на ринках товарів і послуг, отриманню доходів і накопиченню статків, а її метою – якість людського життя (зокрема, можливості саморозвитку і самореалізації, задоволення потреб, відчуття щастя на тлі соціального захисту, добробуту і безпеки).

За таких умов, ЄС разом із ООН, Організацією економічного співробітництва і розвитку (далі ОЕСР), установами Групи Світового банку та іншими потужними акторами міжнародних відносин системно, на засадах «принципового прагматизму», формують і впроваджують принципи і норми щодо відповідального ведення бізнесу (далі ВВБ) у правову парадигму, політику та регулювання, зокрема й засобами «м'якого права». Зміст парадигми ВВБ передбачає – суголосно з Цілями сталого розвитку ООН – економіко-правове та управлінське забезпечення такої діяльності підприємств та інвесторів, яка має відповідати потребам суспільства сьогодні й в майбутньому шляхом їх позитивного внеску в економічний, екологічний та соціальний прогрес із метою досягнення сталого розвитку, шляхом уникнення та усунення негативного впливу на людей, суспільства та довкілля, що може спричинятися безпосередньо або за сприяння ділової активності бізнес-суб'єктів, включно у ланцюгах постачання, а також їх продукцією чи послугами⁹.

Принагідно зауважимо на взаємозв'язку концепцій ВВБ та ESG, адже ESG регулювання, за визначенням Міжнародної фінансової корпорації, становить сукупність факторів, що стосуються екологічних, соціальних та управлінських питань, які бізнес-суб'єкти повинні враховувати під час управління своїм бізнесом, а інвестори – під час інвестування, з точки зору ризиків, впливу та можливостей, які містять ці фактори¹⁰.

⁷ Яблонські Л., Яблонські М., Федірко О. Формування економіки знань в ЄС: методологічні засади та механізми імплементації. *Міжнародна економічна політика*. 2018. № 2 (29), с. 7-36.

⁸ EASTERLIN R.A., O'CONNOR K.J. THE HAPPINESS REVOLUTION IN EUROPE. *ELEMENTS IN ECONOMICS OF EUROPEAN INTEGRATION*, ED. BY N.F. CAMPOS. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS. 2025. 85 P. DOI 10.1017/9781009493697

⁹ Declaration on Promoting and Enabling Responsible Business Conduct in the Global Economy OECD/LEGAL/0489, adopted on 15.02.2023. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0489>

¹⁰ IFC ESG Guidebook (2021). International Finance Corporation. 83 p. URL: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/mgrt/ifc-esg-guidebook.pdf>

Глобальними політико-правовими джерелами поглядів, концепцій, норм і стандартів із ВББ є основоположні норми міжнародного права у галузі прав людини та збереження довкілля, які необхідним чином концентровано й транспоновано у Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (далі Керівні принципи), що розроблялися за участю ЄС та ОЕСР і ухвалені резолюцією Ради ООН з прав людини у 2011 р.¹¹. Ними запроваджено триєдину встановлюючу стандарти дій та правореалізаційну модель забезпечення захисту прав людини у її відносинах із бізнес-суб'єктами незалежно від їхніх видів, організаційно-правових форм і форм власності, місця діяльності та ін. Ця комплексна модель передбачає: 1) виконання державою її встановлених законом обов'язків щодо прав людини та щодо взаємодії її органів із бізнесом; 2) відповідальність бізнесу поважати права людини (працівників, споживачів, мешканців громад, найбільш вразливих включно), зокрема й за допомогою процедури належної обачності; 3) виконання державою та бізнесом обов'язків із забезпечення доступу до державних і недержавних засобів захисту порушених бізнесом прав людини та їх відновлення.

ЄС та ОЕСР зобов'язалися підтримувати впровадження Керівних принципів ООН. Вони ефективно доповнюють та конкретизують їх у нормах свого політико-правового поля, щоби держави та бізнес застосовували їх на європейському й більш широкому міжнародному рівнях, включно і на територіях, постраждалих від воєнних та інших конфліктів або надзвичайних станів.

Уряди держав-членів ОЕСР (нині їх 38; ЄС з 1960 р. є учасником діяльності ОЕСР) ухвалили потужне портфоліо документів із ВББ, що включає, передусім Декларацію про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства¹², яку доповнено комплексами рекомендацій (Керівництвами) для багатонаціональних підприємств щодо ВББ¹³, щодо належної обачності у межах ВББ¹⁴. Приєднання України цієї Декларації в 2017 році стало потужним імпульсом просування в нашій країні засад соціально відповідальної економічної діяльності згідно з нормами міжнародного та європейського права. Останніми роками ОЕСР прийнято такі документи, що стосуються ВББ,

¹¹ Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини: Реалізація рамкової програми ООН «Захист, повага та засоби захисту», ухвалено резолюцією Ради ООН з прав людини 17/4 від 16.06.2011 р. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

¹² OECD (2023), Declaration on International Investment and Multinational Enterprises OECD/LEGAL/0144 of 21.06.1976, amended on 27.10.2023. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0144>

¹³ OECD (2023), *OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/81f92357-en>

¹⁴ OECD (2018), *OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/15f5f4b3-en>

як-то: Рекомендація щодо якостей прямих іноземних інвестицій для сталого розвитку, Рамкова політика для інвестицій, Рекомендації щодо принципів корпоративного управління, Декларація про сприяння та забезпечення відповідального ведення бізнесу у глобальній економіці та ін. ОЕСР запроваджує стандарти відповідальної ділової поведінки у різних галузях економічної діяльності (напр.: видобувної, легкої промисловості, енергетики, сільського господарства, ін.)¹⁵. Рекомендації з ВББ для бізнесу охоплюють усі основні сфери його відповідальності, включаючи права людини, трудові права, довкілля, хабарництво, інтереси споживачів, розкриття інформації та звітність, науку і технології, конкуренцію та оподаткування.

Водночас важливо, що у 2022 р. держави-члени ОЕСР ухвалили також і Рекомендацію щодо ролі уряду у сприянні відповідальному веденню бізнесу¹⁶. Адже уряди відіграють ключову роль у підтримці ефективного впровадження стандартів ВББ, забезпечуючи сприятливе політичне середовище, створюючи стимули та демонструючи ВББ у власній діяльності. Цей документ містить сукупність рекомендацій щодо державної політики для підтримки та сприяння розвитку ВББ, зокрема, шляхом розроблення або перегляду відповідних правових та інших нормативних рамок забезпечення їх ефективного впровадження.

Документи ОЕСР є авторитетними актами міжнародного «м'якого права» з питань ВББ, з ESG компонентом включно. Його застосування помітно поширюється у системі регулювання сучасних корпоративних і господарських відносин у країнах ЄС та поза ним.

ЄС системно інтегрує положення Керівних принципів ООН до своїх Планів дій щодо прав людини і демократії¹⁷ та забезпечує їх виконання через комплексну систему впровадження, до якої, серед іншого, належать Національні плани дій з питань бізнесу та прав людини сімнадцяти держав-членів¹⁸. Натепер в ЄС діє розгалужене правове регулювання у цій сфері, що є розумним поєднанням добровільних та обов'язкових заходів для просування ВББ, які включають акти «м'якого права» та юридично обов'язкові акти. Кількість ключових актів ЄС –

¹⁵ OECD Publications : Due Diligence. URL: <https://www.oecd.org/en/search/publications.html?q=due+diligence&orderBy=mostRelevant&page=0&facetTags=oecd-languages%3Aen>

¹⁶ Recommendation of the Council on the Role of Government in Promoting Responsible Business Conduct OECD/LEGAL/0486 adopted on 12.12.2022. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0486>

¹⁷ EU ACTION PLAN ON HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY 2020-2027. URL: [HTTPS://WWW.EEAS.EUROPA.EU/SITES/DEFAULT/FILES/DOCUMENTS/2024/ACTIO-N-PLAN-EN_2020-2027.PDF](https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/ACTIO-N-PLAN-EN_2020-2027.PDF)

¹⁸ United Nations. National Action Plans on business and human rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/national-action-plans-business-and-human-rights>

регламентів і директив – перевищує двадцять. Їх комплекс стосується таких питань як-от: 1) корпоративна сталість (директиви щодо належної обачності у цілях корпоративної сталості та щодо корпоративної звітності про корпоративну сталість, ін.); 2) сталість у фінансовому секторі (регламенти про розкриття інформації про сталий розвиток у сфері фінансування, зелену таксономію, ESG рейтинг, фінансовий бенчмаркінг); 3) контроль у сфері торгівлі та імпорту/експорту (регламенти щодо «конфліктних» мінералів, деревини, знеліснення, використання примусової праці); 4) зеленого переходу (регламенти щодо акумуляторів та щодо критично важливої сировини); 5) екосистеми цифровізації (регламенти щодо єдиного ринку цифрових послуг, штучного інтелекту, загальної безпеки продукції, торгівлі товарами подвійного використання); 6) публічних закупівель (директива про публічні закупівлі).

Наголосимо, що аналіз їх змісту, ролі та взаємозв'язку в справі регулювання ВВБ, забезпечення поваги до прав людини з боку бізнесу як в межах ЄС, так і поза ними, докладно представлено в цьому річному дослідженні Данського інституту з прав людини під назвою «Як елементи пазлу вписуються в цю головоломку? Розуміння регуляторних ініціатив ЄС, пов'язаних із бізнесом та правами людини»¹⁹. Як зазначають його розробники, ці ініціативи ЄС у сукупності використовують низку підходів: від жорстких заборон на імпорт товарів, котрі, за експертними оцінками, було вироблено з порушенням вимог і вони завдають шкоди людям і планеті, до м'якших заходів, спрямованих на формування ринкових підходів шляхом покращення розкриття інформації бізнес-суб'єктами або ж через стимулювання інвестицій у сталу економічну діяльність.

Поза сумнівами, Україна зобов'язана слідувати нормам ЄС та ОЕСР щодо ВВБ, які є тотожними, адже наша держава нині одночасно рухається до членства в них і має амбітні наміри стати повноправною учасницею (і не лише вигідною постачальницею сировини у ланцюгах створення вартості) економічних відносин постіндустріального гатунку. Робота України, спрямована на виконання вимог у межах переговорної рамки щодо вступу до ЄС та Програми ОЕСР для України на 2024-2027 рр., має передбачати перегляд наявної правової парадигми та політики щодо регулювання ведення бізнесу, а не лише гармонізацію законодавства. Згадана вище Рекомендація ОЕСР щодо ролі уряду у сприянні відповідальному веденню бізнесу та План України щодо

19

How do the pieces fit in the puzzle? Making sense of EU regulatory initiatives related to business and human rights (2026). The Danish Institute for Human Rights. 86 p. URL: <https://www.humanrights.dk/publications/how-do-pieces-fit-puzzle-making-sense-eu-regulatory-initiatives-related-business-human>

впровадження трансформацій у межах інструменту ЄС *Ukraine Facility*²⁰ визначають чіткі орієнтири для перегляду Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року²¹ та Плану заходів з її виконання²², а також і низки галузевих політик, стратегій та програм. Як зазначив Віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Т. Качка під час заходу Федерації роботодавців України 13 березня ц.р., «Адаптація до правил ЄС посилить довіру до українського бізнесу з боку європейських партнерів, інвесторів і фінансових інституцій та відкриє нові можливості для інтеграції наших компаній у європейські ланцюги постачання»²³.

У цьому контексті вочевидь обнадійливим маркером руху України на шляху до ВББ на євроінтеграційних засадах є, зокрема, нещодавнє ухвалення Урядом Державної цільової програми підтримки підприємств, що впроваджують найкращі доступні технології та методи управління, на період до 2030 року²⁴.

²⁰ План України для *Ukraine Facility* 2024-2027. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>

²¹ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 66-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>

²² Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.07.2020 р. № 853-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2020-%D1%80#Text>

²³ Допис на Facebook сторінці Офісу Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України від 13.03.2026 р. URL: <https://www.facebook.com/UA.EU.NATO>

²⁴ Про затвердження Державної цільової програми підтримки підприємств, що впроваджують найкращі доступні технології та методи управління, на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 березня 2026 р. № 203-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2026-%D1%80#Text>